

ПИРОЖКОВ
Сергій Іванович —
академік НАН України,
віце-президент НАН України,
голова Секції суспільних
і гуманітарних наук НАН
України

ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ДОПОВІДЬ «УКРАЇНА: ШЛЯХ ДО КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА»

Стенограма наукової доповіді на засіданні
Президії НАН України 18 квітня 2018 року

У виступі представлено чергову Національну доповідь, підготовлену науковцями Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України, в якій ґрунтовно досліджено проблеми консолідації українського суспільства на сучасному етапі, окреслено перспективи зміцнення національної єдності, зроблено висновки щодо причин конфронтаційних явищ у суспільних відносинах, а також надано пропозиції стосовно формування моделі національної єдності та розроблення стратегії її досягнення.

Шановні члени Президії!

Шановні колеги!

Вашій увазі пропонується восьма Національна доповідь «Україна: шлях до консолідації суспільства», яка є узагальненим результатом наукових досліджень, виконаних у межах науково-дослідних проектів установ НАН України в галузі соціогуманітарних наук у 2017 р.

Чому ми обрали саме таку тему Національної доповіді? Передусім це зумовлено тим, що в ситуації, в якій зараз опинилася Україна, простежується явний незбіг між невідкладною потребою мобілізації суспільства задля здійснення рішучих стратегічних кроків для його оновлення та рівнем його консолідації.

Недостатня консолідованість українського суспільства, з одного боку, спричинена збереженням історично позначених та виникненням нових ліній конфронтації, а з іншого — рівнем взаємної недовіри між населенням і владою, між найманою працею та капіталом, між різними соціальними верствами. Взаємна недовіра посилюється також загальною розгубленістю населення в атмосфері соціально-економічної кризи та військової агресії Росії, яка супроводжує процес реформ.

Тому, на думку науковців, перед державною владою, політичним та економічним істеблішментом, перед усією інтелектуальною частиною суспільства стоїть невідкладне завдан-

Фактори консолідації і конфронтації в сучасній Україні та шляхи подолання факторами консолідації факторів конфронтації

ня — запобігти негативній конфронтації в її руйнівних формах та досягти конструктивної консолідації як згуртованості населення навколо спільних цінностей та спільної мети на демократичних і гуманістичних засадах.

Основні причини конфронтації сучасного українського суспільства. Слід чітко усвідомлювати, що немає жодного суспільства, яке перебуває у стані абсолютної конфронтації або абсолютної консолідації. Завжди спостерігаємо соціальну систему, що складається з цих двох процесів при домінуванні якогось одного з них. При цьому інколи виникає спокуса повністю подолати конфронтацію та утвердити абсолютну консолідацію — особливо у кризових станах розвитку суспільних систем. На моє переконання, таке бажання може бути доволі небезпечним. Набуття абсолютної консолідації означає тоталітаризм. В умовах від-

критого суспільства навряд чи можна говорити про повний перехід від конфронтації до консолідації — це б означало руйнацію живої діалектики системи «опозиція – влада», яка є фундаментальною умовою демократії та сталого розвитку країни. Це зумовлює необхідність осмислити не перехід до консолідації, і навіть не шлях її набуття, а шлях її розвитку.

Отже, поряд з консолідацією у суспільстві завжди є конфронтація. У певних проявах вона може бути навіть каталізатором консолідації. При цьому існує межа, за якою маємо конфронтацію, що руйнує і консолідацію в соціальній системі, і соціальну систему як таку. Особливо небезпечно це в кризових умовах (фінансово-економічна криза, війна тощо).

Соціологічні дослідження дають нам змогу виокремити основні фактори конфронтації і консолідації в Україні.

Соціокультурна типологія регіонів України:

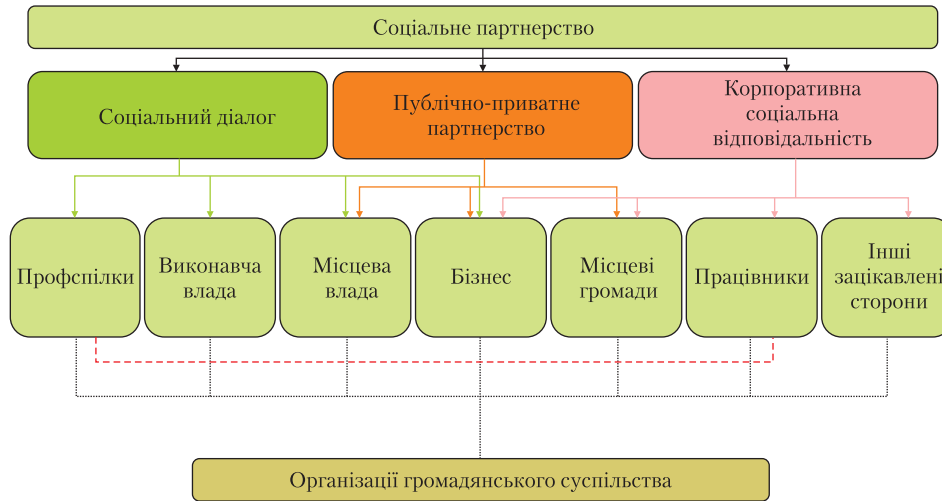
- Галичина і Волинь — домінування української мови та українсько-європейської (на Волині меншою мірою) культурної ідентичності;
- Центральна та Північна Україна (Київщина, Чернігівщина, Поділля, Порубіжжя, Центр і меншою мірою Закарпаття та Буковина) — переважання української мови та українсько-європейської культурної ідентичності;
- Південна та Південно-Східна Україна — переважання російської мови та слов'янсько-радянської культурної ідентичності;
- Донбас і Крим — домінування російської мови та слов'янсько-радянської культурної ідентичності;
- столиця (місто Київ) — переважання російсько-української двомовності, але європейсько-української культурної ідентичності, внаслідок чого в культурному сенсі не належить до жодного з типів

1. *Ціннісна відмінність як результат походження Заходу і Сходу України з різних цивілізацій* (євроатлантичної та євразійської). Цей фактор є наслідком історично-культурного розвитку окремих територій України у складі різних державно-імперських угруповань: Австро-Угорщини, Росії, Польщі та ін. Сьогодні він значною мірою виражений у протистоянні між євроатлантичним вибором країни та євразійством при домінуванні Росії. Цей фактор діє як стихійно, так і свідомо, підсилюючись зовнішніми і внутрішніми суб'єктами. Серед зовнішніх суб'єктів слід передусім виділити сучасний кремлівський політикум, а також шовіністично налаштовані партії і рухи деяких

сусідів України. Внутрішні суб'єкти значною мірою представлені олігархатом, який завдяки роздмухуванню ціннісних відмінностей прагне відвести від себе невдоволення громадян, що постійно посилюється.

2. *Падіння добробуту громадян, бідність*. Цей фактор передусім стосується міжособистісного рівня конфронтації суспільства в результаті значного соціального розшарування населення на дуже бідних та дуже багатих і особливо загострюється в умовах економічного спаду виробництва.

3. *Нерозвиненість середнього класу та інститутів громадянського суспільства, недостатня єдність громадянського суспільства і*

Система соціального партнерства

держави. Нерозвиненість середнього класу та інститутів громадянського суспільства глибоко підсилює конфронтаційну дію факторів ціннісної відмінності і падіння добробуту. При цьому слід констатувати органічність середнього класу для української ментальності; його «дистрофія» значною мірою є штучною. Цей фактор проявляється насамперед на міжособистісному рівні, а в другу чергу — на рівні політикуму, зумовлюючи відсутність партій середнього класу, а отже, олігархічну роздробленість країни, яка завжди гранично загострює зіткнення їх політичних маріонеток.

4. *Конкуренція олігархів та їхніх політичних проєктів.* Конкуренція олігархів гальмує розвиток суб'єктності країни на міжнародній арені. За допомогою мас-медійного ресурсу ця активна частина суспільства передає свої «конфронтаційні вибухи» багатьом іншим верствам населення, спричинює перманентне зіткнення залежних від них громадських об'єднань і політичних партій.

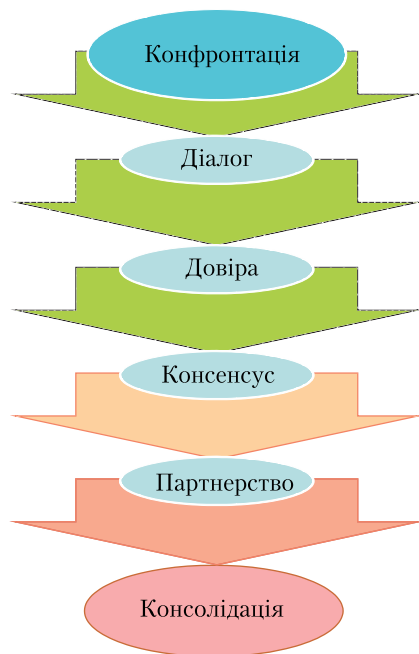
5. *Воєнні дії на сході України.* Цей фактор, який спочатку був чинником консолідації в Україні, з часом все більше стає каталізатором конфронтації на всіх її рівнях. Наскільки громадяни не бачать у найближчій перспективі можливості успішного завершення воєнних дій і набуття миру, настільки це сприяє не

лише соціальній апатії, а й наростанню агресії. Цю апатію і агресію можуть цілеспрямовано використовувати як зовнішні, так і внутрішні суб'єкти, налаштовані на дестабілізацію ситуації в Україні та навколо України.

Центром зосередження конфліктогенних ситуацій залишатиметься соціальна сфера, стан якої визначатиметься загальним економічним розвитком країни. Однаковість соціальних потреб громадян України зовнішньо консолідує їх, але при цьому так само і дезінтегрує, оскільки задоволення потреб очікується від успіхів у відповідних сферах зайнятості в окремих економічних галузях, відносини між якими є іманентно конкурентними.

При цьому постає питання: *чи маємо ми небезпечну межу конфронтації в сьогоднішній Україні*, в якій поєднується кілька кризових ситуацій? Аналіз, проведений у доповіді, на жаль, дає ствердну відповідь. Саме тому ми маємо зараз говорити про подолання деструктивних тенденцій конфронтації, розуміючи при цьому саме небезпечну міру конфронтації як суттєву перепону на шляху становлення України як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин.

Модель консолідації. В умовах відкритого демократичного суспільства модель конструктивної суспільної консолідації не може бути всеохопною за своєю структурою та змістом

Рух від конфронтації до консолідації

і водночас директивною для її імплементації: природний, історично зумовлений незбіг людських інтересів неминує породжуватиме потребу в постійному моніторингу відносин усередині соціуму. Особливо актуальною залишається потреба в такому моніторингу під час реалізації стратегії руху до сталої моделі консолідації, що пов'язано з неминучою появою біфуркаційних точок, які можуть пропонувати різні варіанти здійснення визначеної стратегії.

Кожній правлячій команді, яка налаштована на консолідацію українського суспільства, доведеться бути арбітром на полі боротьби суперечностей між працею і капіталом, між великим бізнесом і основною масою населення, між різними регіонами країни, що мають різні цінності. Варто постійно мати на увазі, що навіть досягнення взаємоприйнятної моделі суспільного партнерства автоматично не гарантуватиме повної консолідації усього суспільства.

Стратегічна модель суспільної консолідації в Україні у своїй основі має спиратися на всебічний розвиток середнього класу як основної рушійної сили прогресивних перетворень у кра-

їні, що забезпечить довгострокове економічне зростання та подолання бідності, підвищення добробуту, гідну самореалізацію, соціальне партнерство, ціннісну толерантність громадян і, врешті-решт, нейтралізує деструктивні фактори конфронтації. Сьогодні це можливо здійснити значною мірою через активну діяльність свідомих громадян України, які здатні виростити у своєму середовищі лідера країни та його команду, вільних від олігархічних впливів і налаштованих на демократичні та гуманістичні зміни в ім'я гідного становища людини і підвищення суб'єктності України у світі. Це означає появу реальної можливості увійти у спільноту цивілізованих країн з метою забезпечення захищеності від будь-якого економічного і політичного втручання або військової агресії.

Стратегія розвитку консолідації суспільства. Для вироблення повномасштабної стратегії розвитку консолідації суспільства варто усвідомити реальні способи і чинники досягнення консолідації на різних структурних рівнях, враховуючи, що вона відбувається не лише на рівні інтересів окремих громадян, а й на рівні цивілізаційних цінностей суспільства в цілому. Тому з огляду на специфіку суб'єктів консолідації в доповіді виокремлено три основні її рівні:

1) *глобально-цивілізаційний (геополітичний)*, суб'єктами якого є політики, державні діячі, бізнесмени-олігархи, впливові інтелектуали тієї чи іншої країни, а також зовнішні суб'єкти (лідери й політики зацікавлених країн, керівники розвідувальних центрів, центрів впливу тощо). Результатом суспільної консолідації на глобально-цивілізаційному рівні є єднання еліти і народу країни навколо цивілізаційного проекту, стратегічного цивілізаційного вибору та єднання з іншими країнами й їхніми лідерами, які мають спільні цінності та інтереси. Адже консолідація того чи іншого суспільства передбачає не лише внутрішню консолідацію, а й консолідацію зовнішню — міжнародну;

2) *інституційний (спільнотний)*, суб'єктами якого є лідери різноманітних спільнот країни: інституцій, організацій, груп, а також пасіонарна частина цих спільнот, яка виходить за межі

буденних інтересів та цінностей. Результат суспільної консолідації на цьому рівні постає як єднання спільнот, у тому числі соціально-професійних і етнічних;

3) *міжособистісний*, суб'єктом консолідації в якому є громадяни країни. Результатом суспільної консолідації на цьому рівні буде єднання особистостей на основі базових гуманістичних цінностей і спільної ментальності, що означатиме стан соціальної емпатії і партнерства.

Ці три рівні тісно пов'язані між собою. І якщо в авторитарному і тоталітарному суспільствах перший рівень директивно визначає консолідацію на другому і третьому рівнях, то в демократичному суспільстві саме консолідація на другому й третьому рівнях зумовлює консолідаційні процеси на першому рівні. Тому «консолідаційне оздоровлення» суспільства слід починати з цих рівнів, послідовно розгортаючи всі потенції до об'єднання, — це буде доволі органічно.

Основні фактори консолідації в Україні.

Як основні фактори консолідації в Україні корелюють з виділеними рівнями? Як вони можуть нейтралізувати фактори конфронтації? Які суб'єкти здатні їх забезпечити?

1. *Діяльність влади та гуманітарної інтелекції з формування спільних цінностей, що об'єднують суспільство* (освіта, наука, мистецтво, публіцистика). Цей фактор здатний нейтралізувати, а в ідеалі й подолати ціннісну роз'єднаність як результат походження Сходу і Заходу України з євроатлантичної та євразійської цивілізацій.

2. *Діяльність влади у сфері подолання бідності, підвищення добробуту, системної реалізації принципів соціальної справедливості*. Цей фактор найефективніше можна реалізувати на інституційному рівні. Він здатний нейтралізувати й подолати падіння добробуту громадян, бідність як сумний результат кризового стану українського суспільства.

3. *Розвиток середнього класу і політичних партій середнього класу. Законодавче закріплення демократії в усіх сферах суспільного життя*. Саме цей фактор консолідації здатний

Основні складові політики утвердження соціальної справедливості

найбільшою мірою нейтралізувати і долати такий чинник конфронтації в Україні, як конкуренція олігархів та їхніх політичних проєктів, який і спричинює економіко-політичну роздробленість країни, що породжує соціальну нерівність.

4. *Розгортання інституцій громадянського суспільства, взаємодія та баланс громадянського суспільства і держави*. Цей фактор передусім реалізується на інституційному рівні суспільної консолідації. Надалі він однаково потужно діє як на глобально-цивілізаційному, так і на міжособистісному рівнях консолідації.

5. *Встановлення миру на сході України, духовно-культурна, економічна й політична інтеграція Донбасу в Україну*. Крім ефективних силових дій Збройних сил України, СБУ, розвідки, поліції, потрібен публічний світоглядний діалог з цих питань у мас-медіа, який мають модерувати моральні авторитети. Цей фактор є катализатором консолідації в Україні на всіх трьох рівнях, на відміну від усіх інших факторів, він здатний актуалізувати консолідацію не в майбутньому, а в досить близькій перспективі. Проте його ефективність значною мірою залежить від інших факторів консолідації, особливо від першого.

Пріоритети державної політики України у сфері міжнародних відносин

Демократична ідентичність українського суспільства має проявлятися спільним вибором цілей, моделей та шляхів реформування, практикою відкритого публічного діалогу, ініціативою «знизу», активним функціонуванням громадянського суспільства, зокрема волонтерських рухів, інтеграцією активних громадян у соціальні комунікації, ефективною дією механізмів спільної відповідальності влади і громадян, соціальною спрямованістю суспільно-політичного укладу, закріпленою Конституцією та усією правовою системою України.

Одне із суттєвих суспільних протиріч у сучасній Україні — між солідаризуючим суспільством характером чинної пенсійної системи та її недостатнім стимулювальним потенціалом. Це зрештою веде до зuboжіння пенсіонерів і підсилює конфронтацію. Державі доведеться розв'язувати це протиріччя через розвиток накопичувальної, а не солідарної системи та її узгодження з паралельними реформами у сфері зайнятості, фіскальної та економічної політики.

Консолідований рух до економіки знань передбачає кардинальні зміни в усіх видах культури населення — правовій, політичній, економічній, духовній тощо. Культурне оздоровлення передбачає насамперед актуалізацію органічних для України моральних цінностей.

Подальший процес консолідації українського суспільства потребує широкого впровадження у соціальну практику принципів справедливості, толерантності та взаємоповаги громадян. Механізмами консолідації українського суспільства мають бути не тільки відтворення формули «модернізація навздогін», а й урахування модернізаційного потенціалу українського суспільства у сферах культури, економіки, політики, науки тощо.

Традиційно темою, що найбільше консолідує суспільство, є забезпечення справедливості в усіх її проявах, особливо в судочинстві та у праві загалом. Беручи до уваги проникнення корупції в усю систему, її розбещеність олігархічними подачками, потрібно забезпечити незалежність судів від неправового впливу не тільки економічно заможних верств населення, а й інших гілок влади, так само як і від тиску з боку інституцій громадянського суспільства.

Консолідація навколо ідеї справедливості завжди містить у собі *антикорупційну тему*. Безумовно, що такі заходи, як відкриття майнових декларацій державних службовців, здійснення перевірки чиновників у всіх органах державної влади та органах місцевого самоврядування, оприлюднення реєстрів власників нерухомості й земельних ділянок та інформації про реальних власників компаній з відповідними заходами щодо власників нечесно набутого багатства є серйозним застереженням для потенційних корупціонерів. Разом з тим, антикорупційна політика не повинна обмежуватися «голою репресією», запобігання корупції має полягати насамперед у транспарентності всіх сфер, де вона потенційно можлива.

Обов'язкова основа довіри як чинника суспільної консолідації — впевненість населення у доброчесності влади. З цього погляду вкрай важливим є досягнення стану прозорості влади та її повної підзвітності громадянам, залучення громадян до державного управління через партнерство «Відкритий уряд», започатковане Генеральною Асамблеєю ООН у 2011 р., максимальне використання для цього всіх можливих електронних засобів.

Актуальним є чітке формування правового простору щодо функціонування державної мови, яка забезпечує інтеграцію соціуму, а також мов корінних народів і національних меншин, які слугують важливим інструментом захисту і збереження їхньої етнічної самоідентифікації.

Нині Україні доводиться одночасно вирішувати комплекс завдань минулого, сьогодення і майбутнього. Очевидно, що без спрямованої на суспільну консолідацію національної ідеї вкрай важко реалізувати державницький потенціал. Невіддільним від цього є питання виховання і соціалізації вільної й креативної особистості, формування громадянських та соціальних компетентностей. Вирішення цього завдання покладається передусім на загальну середню і вищу освіту.

Досягнення єдності суспільної думки щодо цілей та пріоритетів державної політики у сфері міжнародних відносин включає кілька тематичних блоків. До першого тематичного блоку слід віднести загальні питання, пов'язані з усуненням перешкод у співпраці з головними партнерами України в складі євроатлантичної спільноти.

Другий блок стосується поліпшення взаєморозуміння у відносинах зі стратегічними партнерами, ситуативними союзниками та сусідніми країнами, а також поліпшення громадсько-політичного сприйняття таких відносин. У цьому контексті видаються важливими такі напрями, як ініціативи «Східне партнерство» і «Балто-Чорноморський союз», знаходження компромісної формули у вирішенні спірних питань з Польщею, а також освітніх питань у відносинах з Угорщиною та Румунією, сприяння українським організаціям, які мають потенціал у просуванні наших національних інтересів засобами публічної дипломатії.

Третій блок містить питання переважно зовнішньоекономічного спрямування, відновлення транзитного потенціалу України через удосконалення наявних маршрутів та входження до нових проектів, таких як польсько-хорватська ініціатива «Тримор'я», Балто-Чорноморський союз та китайський проект «Один пояс — один шлях». Нарешті, вагомим мотивом консолідації суспільства має стати

концентрація його зусиль на імплементації угоди про асоціацію з ЄС.

Консолідація суспільства потребує спільної роботи політичної влади, органів державного управління, громадських організацій, наукової, освітньої та усіх творчих сфер.

Надзвичайно важливою є також проблема ролі політичного лідера у забезпеченні консолідації. Усі консолідовані країни мали сильного політичного лідера, який був моральним авторитетом під час правління і залишався таким для низки майбутніх поколінь. Для США у XX ст. таким лідером став Ф. Рузвельт, для Британії — У. Черчилль, для Франції — Ш. де Голль. Своєрідне «моральне відлуння» справжнього лідера консолідує країну і після його відходу від політичної діяльності. Справжній політичний лідер, якого ми могли б назвати лідером нації, здатний консолідувати країну, є не просто політиком, а державним діячем, який актуалізує в політикумі генерацію державних діячів. Він готовий поступитися політичними амбіціями заради процвітання країни. Зрозуміло, що для консолідації країни на демократичних і гуманістичних засадах її політична еліта має бути налаштована на повагу до всенародно обраного лідера, це стосується навіть політиків з опозиційними щодо нього поглядами. Повага опозиції до лідера, демократично обраного більшістю населення, — це повага до власного народу.

Отже, стратегічна модель суспільної консолідації в Україні у своїй основі має спиратися на всебічний розвиток середнього класу, що зумовить довгострокове економічне зростання і приведе до подолання бідності, підвищення добробуту, гідної самореалізації, соціального партнерства, ціннісної толерантності громадян і, кінець кінцем, нейтралізує фактори конфронтації.

Сьогодні це значною мірою можливо реалізувати через активну діяльність гуманітарної інтелігенції, яка здатна виростити у своєму середовищі лідера країни та його команду, вільних від олігархічних впливів і налаштованих на демократичні й гуманістичні зміни. Це означатиме реальну можливість для України

увійти до спільноти цивілізованих країн світу і захистити себе від будь-якого економічного та політичного втручання або військової агресії.

Дякую за увагу!

Виступи

ГОРБУЛІН

Володимир Павлович – академік НАН України, перший віце-президент НАН України, директор Національного інституту стратегічних досліджень

Шановний Борисе Євгеновичу!

Шановні члени Президії!

Шановні присутні!

Обговорювана сьогодні доповідь має на меті показати шлях до консолідації суспільства, і це актуально як ніколи. Підготовлена під егідою Національної академії наук України Національна доповідь має бути орієнтиром для всієї інтелектуальної спільноти країни.

Важливо, щоб це був незалежний, об'єктивний погляд на суспільно-політичні проблеми України, документ, який би став дороговказом для політичної еліти. Тобто якість доповіді має бути зразковою, аргументи – переконливими, а факти – беззаперечними. Це обов'язково має бути результат синтезу набутих знань зі сміливими, проте обґрунтованими і зваженими висновками та пропозиціями. Хочу подякувати за довіру колективу Національного інституту стратегічних досліджень і можливість ознайомитися з проектом цієї колективної наукової праці. Оскільки ми всі об'єднані прагненням підтримувати високі академічні стандарти суспільно-політичних наук в Україні, прошу розглядати наші відверті зауваження і пропозиції як вияв професійної та академічної солідарності.

Почнемо з того, що консолідація суспільства справді є складним історичним процесом. А це означає, що дослідники мають взяти на себе відповідальність за встановлення рамок

своєї праці. Якщо ж є прагнення охопити все одразу, обов'язково виникає загроза того, що деякі аспекти будуть опрацьовані ґрунтовно, а інші – поверхово.

У проекті доповіді на високому професійному рівні опрацьовано проблеми соціальної відповідальності та справедливості (підрозділи 2.4. і 4.5), питання захисту прав і свобод людини (підрозділ 4.2). Варто зазначити, що у цих питаннях автори не лише дають обґрунтовані висновки, а й пропонують рішення, які спираються на передовий світовий досвід, враховують особливості українського суспільства.

Водночас до низки інших розділів Доповіді виникли деякі зауваження. Найбільше запитань постало щодо оцінки ціннісно-історичних передумов конфронтації та консолідації, а також зовнішньополітичних аспектів. Ця частина доповіді дає загальну картину історії зовнішньої політики України переважно в інформаційному ключі, без ґрунтовного аналізу впливу тих чи інших рішень на процеси консолідації суспільства. Головну увагу, на мій погляд, доцільно було б приділити аналізу суспільних процесів, які впливають на формування зовнішньополітичного курсу країни, та оцінці зовнішніх деструктивних впливів.

Також суперечливими видаються деякі термінологічні уподобання авторів Доповіді. Так, часто вживається поняття «конфлікт на Донбасі», замість «російська агресія». Ми переконані, що неприпустимо також ототожнювати поняття «збройний конфлікт на Донбасі» та «конфлікт на Сході країни». Простежується занадто обережне ставлення авторів до питання окупації Криму російськими збройними силами. Термін «анексія» означає легітимізацію брутального грабунку, здійсненого Росією. Насправді захоплення Криму – ключове питання, навколо якого доцільно домагатися консолідованої міжнародної позиції щодо опору агресору.

Слід також зауважити, що проблема стратегічного партнерства у Доповіді ґрунтується на попередній концепції, яка існувала до 2014 р. і мала обмежену ефективність. Варто врахувати, що система партнерства зараз уже серйозно переосмислюється.

Особливо насторожує відсутність у висновках та рекомендаціях позиції авторів Доповіді стосовно нинішнього стану війни з Росією та впливу збройного конфлікту на суспільство і державу.

Можливо, у тексті Доповіді доцільно було б спочатку визначити власні стратегічні інтереси та цілі і запропонувати шляхи їх реалізації. Вважаю, що саме визначеність зовнішньополітичної стратегії, її обґрунтованість відповідно до базових національних інтересів максимально сприятиме консолідації суспільства.

Дискусійним є і запропонований аналіз соціально-економічної конфронтації в Україні з позицій неомарксистської філософії. Особливо яскраво це помітно на прикладі процесу глобалізації, який, до речі, практично не аналізується в Доповіді. Для розуміння проблеми, а тим більше для опрацювання запобіжних заходів необхідно принаймні проаналізувати сутність самого феномену глобалізації.

Недостатньо обґрунтованими є окремі оцінні судження на кшталт «ринкова економіка сама по собі провокує зростання нерівності за матеріальними ознаками» (с. 57). Такі твердження заздалегідь налаштовують читачів на негативне ставлення до ринкових змін.

Слід зауважити, що у тексті Доповіді немає цілісного бачення проблем освітньої сфери, яка подається лише як допоміжний засіб влади.

Разом з тим, у Доповіді міститься цікавий аналіз актуальних питань сучасної культурної політики. Зроблено слушний висновок про те, що сучасна культурна політика може бути успішною за умови її відкритості, здатності до узгодження сенсів та досягнення суспільного компромісу. Водночас непереконливими є аргументи непотрібності державної культурної політики, як і приписування українській державній політиці тільки адміністративного примусу.

Якщо спробувати дати загальну оцінку Доповіді, то впадає в око те, що в багатьох розділах ґрунтовні теоретичні постулати, на жаль, не підкріплені посиланнями на конкретні факти та статистичні дані. Значущість викладених аргументів була б набагато сильнішою, якби всі розділи містили конкретні напрями дій

державних органів влади та громадських організацій на шляху до консолідації українського суспільства.

Дякую за увагу!

КРЕМЕНЬ

Василь Григорович — академік НАН України, академік НАПН України, президент Національної академії педагогічних наук України

Шановні колеги!

Одразу скажу, що моє ставлення до представленної сьогодні Доповіді абсолютно позитивне. На її актуальності я навіть не буду зупинятися — вона очевидна. Доповідь має широке коло адресатів, і НАН України робить велику справу тим, що доводить свою фахову думку з таких надзвичайно важливих питань і до влади, і до суспільства. Крім того, цей матеріал, безумовно, заслуговує на позитивну оцінку ще й з огляду на його ретельну і ґрунтовну підготовку.

Разом з тим, хотів би висловити кілька пропозицій дещо дискусійного характеру. Передусім зазначу, що поряд з розгорнутим варіантом Національної доповіді слід було б, як мені здається, підготувати невеличкий за обсягом (15–20 сторінок), так би мовити, концентрований її варіант, що дозволило б охопити ширший спектр читачів. По-друге, деякі оцінки, зроблені в Доповіді, потребують певного уточнення, наприклад теза про ціннісну розколотість як результат походження Сходу і Заходу України з різних цивілізацій — православної і католицької. Безумовно, трагедія України полягає в тому, що ми сторіччями не були повноцінною державою і жили, розкидані між різними імперіями, але я все ж запропонував би замінити термін «розколотість» на «відмінність». Нам не варто проголошувати «розкол» нації, його в нас немає, а от відмінності є. Так само я б не говорив, що католицизм і православ'я такі вже різні цивілізації. Більше того, у нас є регіони, наприклад Волинь, де католицизм і православ'я поширені майже рівною мірою.

Явно заслуговує на уточнення й теза про те, що розподіл між аграрною та індустріальною сферами в Україні збігається з мовно-культурним розподілом. Можливо, про це можна було говорити раніше, але зараз це вже зовсім не так. Зі сформульованої в такий спосіб тези випливає хибна думка, що українська мова пов'язана з відсталим сільськогосподарським виробництвом, а не з розвитком науки і промисловості. Це неправильно по суті і недоцільно політично.

Щодо напрямів консолідації суспільства. З одного боку, мені сподобалося, що в тексті документа вживаються такі терміни, як «людиновимірність», «людиноцентризм», і в останньому розділі зроблено висновок про те, що майбутнє України лежить у площині розвитку демократії та людиноцентризму. З іншого боку, мені здається, мало уваги приділено думці про те, що саме рівень освіти, людського розвитку і людський капітал лежать в основі зниження конфронтації і зростання консолідації суспільства. У цьому аспекті ми повинні чітко сказати, що основними пріоритетами в країні мають стати наука, як сфера, що продукує нові знання, і освіта, як сфера, що вилюднює знання і вибудовує знаннєве суспільство.

Крім того, на мою думку, більший акцент варто зробити на європейській інтеграції як не лише зовнішньополітичному, а й внутрішньополітичному напрямі розвитку нашої держави, який сприяє консолідації нації.

У Національній доповіді є великий розділ, що стосується правових основ державної влади. Сьогодні у нашому суспільстві триває дискусія щодо ефективності наявної структури державної влади, точаться суперечки про те, як мають вибудовуватися стосунки між президентом і виконавчою владою, яким має бути парламент — одно- чи двопалатним та ін. Як на мене, в Доповіді вчені мають чітко окреслити свою позицію з цих питань.

Не менш важливо, щоб учені висловили свою позицію і щодо Донбасу, запропонувавши суспільству фахово обґрунтовані шляхи вирішення цієї проблеми. Слід також відкоригувати розділ, який стосується мовної складової

освіти, оскільки нещодавно Кабінет Міністрів України прийняв рішення про відтермінування зазначених у тексті нововведень у школах, де навчаються діти нацменшин.

Потребує чіткішого визначення і роль гуманітарної інтелігенції в Україні. Я вважаю, що вона не повинна обмежуватися лише зв'язком між державою і громадянським суспільством. Гуманітарна та й загалом уся науково-технічна інтелігенція має брати активну участь у процесах державотворення, її представники мають бути і в парламенті, і у виконавчій владі, і в місцевих органах влади.

Дякую за увагу!

КОПИЛЕНКО

Олександр Любимович — академік НАН України, академік НАПрН України, директор Інституту законодавства Верховної Ради України

Шановні члени Президії!

Шановні учасники засідання!

Проблема національної консолідації, проблема справедливості, проблема розвитку демократії в цьому контексті — це широка і практично безмежна тема. Вона має давнє коріння в українській політико-правовій думці. Ще 1905 р. Михайло Грушевський писав про необхідність при формуванні демократичних інститутів забезпечити рівні права як тих, кого ми сьогодні сучасною мовою називаємо олігархами, так і простих громадян. Проте Іван Франко, зі свого боку, зауважував, що «братерство ситих з голодними — се попросту фраза, гірка насмішка та й годі». Дійсно, досліджуючи цю тему, дуже легко скотитися або до пропагандистського популізму, або до партійних гасел. Національна доповідь, проект якої ми сьогодні розглядаємо, позбавлена цих вад, а отже, це прекрасний приклад того, як потрібно готувати подібні документи і водночас переконливе ствердження пріоритету Національної академії наук у постановці і розв'язанні таких вкрай актуальних для нашого суспільства проблем.

Мою увагу найбільшою мірою привернули два правові розділи Національної доповіді, що стосуються демократично-правових засад забезпечення справедливості в суспільстві та загалом усього комплексу гарантування прав і свобод людини, без чого неможливі ані національна консолідація, ані розвиток демократії. Проте в Україні питанням соціальної справедливості приділяється, на жаль, дуже мало уваги. Наші владні органи мають якесь викривлене уявлення про соціальну справедливість і згадують про неї, лише коли їм потрібно виправдати зниження рівня добробуту громадян — мовляв, обмежуючи соціальні виплати, ми забезпечуємо рівність усіх громадян. З іншого боку, наша гуманітарна сфера загалом і юридична наука зокрема мають одну й ту саму хворобу — зазвичай усі їхні рекомендації і пропозиції до влади не мають конкретики і зводяться до формули: «посилити..., поглибити..., розширити...». Обговорювана сьогодні Національна доповідь, на мій погляд, пропонує зовсім інший підхід. У її тексті наведено розгорнуту програму законопроектних робіт, яку можна безпосередньо використати в повсякденній законотворчій діяльності Верховної Ради України. І це дуже вигідно вирізняє цей документ, підготовлений фахівцями Національної академії наук.

Наостанок зауважу, що я підтримую думку Василя Григоровича Кременя про необхідність видання, крім розгорнутої Доповіді, ще й адаптованого її варіанта, щоб з ним могли ознайомитися якомога більше представників центральних органів влади.

Дякую за увагу!

ЛІБАНОВА
Елла Марленівна —
академік НАН України, академік-
секретар Відділення економіки
НАН України, директор Інсти-
туту демографії та соціальних
досліджень ім. М.В. Птухи НАН
України

Шановні колеги!

Мені як одному з авторів Доповіді некоректно давати оцінку цій роботі, тому я хочу привер-

нути вашу увагу лише до одного з висвітлених у цьому документі аспектів, який, на мою думку, є ключовим для вирішення багатьох проблем консолідації суспільства — це несправедливість в оплаті праці. Саме цей вид несправедливості формує підґрунтя для майже всіх форм прояву конфронтації в суспільстві.

У чому ж проявляється ця несправедливість? По-перше, у величезній різниці в обсягах заробітку чиновників вищого рангу, топ-менеджерів державних підприємств та державних установ, чії доходи формуються або з бюджету, або з платежів населення. Зарплати цієї категорії управлінців сягають 400–500 тис. грн на місяць при тому, що значна частка населення має дохід на рівні 4 тис. грн на місяць, а середня заробітна плата по країні становить трохи більше 7 тис. грн. Отже, виходить, що зарплата топ-менеджерів (ще раз підкреслю, йдеться про тих управлінців, які отримують зарплату безпосередньо з кишені населення) у 60–70 разів перевищує середню зарплату в економіці. У європейських країнах ця різниця є на порядок нижчою (6–8 разів). Несправедливість посилюється ще й тим, що в нашій країні діє пласка система оподаткування доходів, від якої високооплачувані управлінці мають неабиякий зиск.

По-друге, несправедливість проявляється в низькому рівні мінімальної заробітної плати. Навіть після «героїчних» зусиль уряду, докладених у 2017 р. для підвищення мінімальної заробітної плати майже вдвічі, її розмір становить на сьогодні лише 84% прожиткового мінімуму. Тобто мінімальна заробітна плата не забезпечує задоволення мінімальних потреб працюючої особи, не кажучи вже про утриманців, яких мають практично всі працюючі.

По-третє, особливо неприйнятною є різниця в оплаті праці в Україні та в сусідніх країнах. Наведу лише кілька цифр для порівняння середньої номінальної заробітної плати за паритетом купівельної спроможності, тобто з урахуванням цін у тій чи іншій країні (дані наведено за 2016 р. і виражено в доларах США): в Україні — 768; в Польщі — 2308; у Чехії — 2260; в Італії — 2955; у Росії — 1449. Чому я

взяла для прикладу саме ці зарубіжні країни? Тому що ці чотири країни приймають 86% усіх трудових мігрантів з України. Отже, для української влади критично важливим завданням є доведення рівня оплати праці в Україні до більш-менш прийняттого співвідношення з нашими країнами-сусідами. Як цього досягти? У Національній доповіді ми даємо з цього приводу досить чіткі пропозиції.

1. Оскільки держава не має прямих інструментів впливу на рівень оплати праці в приватному секторі економіки, вона повинна спрямувати свої ресурси на підвищення заробітної плати в бюджетній сфері. Наприклад, зараз при обговоренні Генеральної тарифної угоди держава більшою мірою підтримує позиції роботодавців, ніж профспілок. Так не повинно бути. Крім того, в бюджетній сфері слід змінити застарілу і абсолютно неефективну 25-розрядну тарифну сітку, в якій різниця в окладах між суміжними розрядами не перевищує 352 грн. Натомість цілком достатньо ввести обмеження на заробітну плату керівника і ще 5–6 посадових категорій.

2. Як я вже казала, держава має докладати всіх зусиль для підвищення мінімальної заробітної плати. При цьому не потрібно розбивати це підвищення на окремі невеличкі «порції», краще підняти мінімалку одразу, скажімо, один раз на рік, але відчутно для населення. Звісно, держава не може регулювати співвідношення середньої і мінімальної заробітної плати, але вона має постійно його моніторити і аналізувати, і не лише загалом по країні, а й за окремими видами діяльності та секторами економіки.

3. Слід запровадити обмеження на розмір заробітної плати чиновників та управлінців підприємств-монополістів. Для цього насамперед потрібно, щоб Антимонопольний комітет почав нарешті виконувати свої безпосередні обов'язки.

4. У середньостроковій перспективі доцільно запровадити п'ятирівневу прогресивну шкалу оподаткування фізичних осіб, за якої для найбільш багатих верств населення ставка податку на доходи становитиме 10%, а для найбагатших — 30%. При цьому пасивні доходи

мають оподатковуватися за більшими ставками, ніж активні.

Дякую за увагу!

БОГУЦЬКИЙ
Юрій Петрович —
академік НАМ України,
радник Президента України,
віце-президент Національної
академії мистецтв України

Вельмишановні учасники засідання!

Звісно, сьогодні на всій гуманітарній сфері України позначається складність внутрішньополітичної ситуації, в якій опинилася наша держава після агресії Російської Федерації. Ми маємо анексію Криму, воєнні дії на Донбасі, задіяність нашої країни у гібридній війні, що спричинює конфлікти майже в усіх сферах життя суспільства.

Чергова Національна доповідь, яку ми зараз обговорюємо, має величезне значення для українського соціуму, для органів державної влади, для всіх тих, хто сьогодні, в цей надзвичайно складний період нашої історії, формує нове обличчя України. Як фахівець у галузі культури, я передусім хочу відзначити ґрунтовну підготовку розділів, присвячених питанням культурного різноманіття та соціальної ідентичності. Я справді у захваті від змістовності цих розділів і глибини їх опрацювання, проте дозволю собі висловити деякі пропозиції і міркування з цього приводу.

Наприклад, у розділі 3.5 йдеться про те, що культурна політика в Україні ґрунтується на класичному погляді на культуру, сформованому наприкінці XIX ст., згідно з яким кожна культура являє собою унікальну єдність тривалих у часі та інтегрованих у цілісність матеріальних і духовних цінностей, що охоплюють усі аспекти життя людської спільноти, і таке спрощене сприйняття культурних процесів, якщо воно залишиться домінуючим, віщує серйозні ризики у здійсненні державної культурної політики. З цим у принципі можна погодитися. Але далі сказано, що держава під-

тримує в культурі тільки те, що належить до національного соціокультурного канону, і що зазвичай проблеми вирішуються переважно за допомогою адміністративних важелів.

Шановні колеги! За всіх недоліків і проблем, які наявні в українській культурній політиці, це не так, і згадані вище спрощені уявлення про культуру вже не є панівними. Культурної політики, зорієнтованої на національний канон, та адміністративних важелів у нас уже майже немає. Інша річ, що мало створено нових сучасних дієвих важелів для здійснення ефективної культурної політики. Ще наприкінці 1990-х років у результаті співпраці з Комітетом з культури, освіти і науки Ради Європи в українській культурі запроваджено принцип трьох «Д»: демократизація, децентралізація, демонополізація. Тому вже від тих часів основний розвиток культури в Україні відбувається через активну спільноту громадських об'єднань, недержавних приватних закладів, творчих спілок тощо. Адміністративні органи вже не мають права

втручатися у творчу діяльність мистецьких колективів, контролювати гуманітарну політику. Усе більших обертів набирають приватні ініціативи та державно-приватне партнерство. У таких реаліях сьогодні функціонують національні мистецькі заклади, спілки та Академія мистецтв України.

Науковці Інституту культурології НАН України здійснюють наукову роботу, зокрема і за тематикою, яка перегукується з проблемами, висвітленими в Національній доповіді. Насамперед я б відзначив такий напрям, як самоорганізація культури як чинник державотворення. Сьогодні культурно-мистецька практика здійснюється в Україні переважно на самоорганізаційних засадах. За результатами наших досліджень з цього напрямку ми разом з Мінкультури розробили і зараз впроваджуємо проєкт «Національний культурний простір».

Дякую за увагу!

За матеріалами засідання підготувала О.О. Мележик